

ÜRDÜN'ÜN BÖLGESEL KONUMU: KÜÇÜK DEVLET KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME*

Arş. Gör. Dr. Nuri Yeşilyurt

Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

Öz

Uluslararası sistemdeki devletlerin çoğunluğunu oluşturmalarına karşın, küçük devletlerin güvenlik ve dış politika deneyimleri ana akım uluslararası ilişkiler yaklaşımları tarafından genelde önemsiz bulunmuş ve göz ardı edilmiştir. Bu makale, Ürdün Haşimi Krallığı'nın Ortadoğu bölgesel sistemindeki konumunu "küçük devlet" kavramı çerçevesinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bunun için öncelikle küçük devlet kavramına eğilmekte ve özgün bir küçük devlet tanımı geliştirmeye çalışmaktadır. Daha sonra, bir küçük devlet olarak Ürdün'ün belli başlı incinebilirliklerinin ve dirençliliğinin analizini yapmaktadır. Bu çalışmanın mevcut yazına yapmayı amaçladığı katkı, iki noktada özetlenebilir: İlki, küçük devlet tanımı konusunda yeni ve bölgesel bir perspektif geliştirmektir. İkincisi, küçük devletlerin küçük olmaktan kaynaklanan tüm zayıflıklarına karşın, bunu dengeleyecek önemli avantajlara da sahip olabileceğini göstermektedir. Ortadoğu bağlamında Ürdün bu duruma iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Küçük devlet, Ürdün, Ortadoğu, bölgesel siyaset, bölgesel güvenlik kompleksi

The Regional Status of Jordan: An Analysis on the Notion of Small State

Abstract

Although small states comprise the majority within the international system, their security and foreign policy experience are deemed relatively unimportant and thus ignored by the mainstream perspectives in International Relations. This article aims to analyse the status of the Hashemite Kingdom of Jordan within the Middle East regional system with a reference to the concept of "small state". The first section focuses on the notion of small state and suggests an authentic definition of the concept. The piece, then, analyses the major sources of vulnerability and resilience of Jordan as a small state. The article aims to make two contributions to the current literature: Firstly, to develop a regional perspective for the definition of small state; and secondly, to show the outstanding advantages enjoyed by the small states that can eventually balance their weaknesses due to their size. Jordan is an ideal case to investigate the subject within the Middle Eastern context.

Keywords: Small state, Jordan, Middle East, regional politics, regional security complex

*Makale geliş tarihi: 03.11.2014

Makale kabul tarihi: 26.02.2015

Ürdün'ün Bölgesel Konumu: Küçük Devlet Kavramı Çerçevesinde Bir İnceleme

Giriş

Ürdün Haşimi Krallığı, bağımsızlığını kazandığı 1946'dan beri bölge devletlerinden kaynaklanan pek çok askerî, siyasi ve ekonomik baskıya maruz kaldı. Haşimi rejimi bu süreç içerisinde bir dizi devletlerarası savaş, iç savaş, toplumsal ayaklanma, mülteci akını, kışkırtma faaliyetleri ve kronik ekonomik krizle mücadele etti. 2011 sonrasında Arap Baharı bağlamında ülkede artan toplumsal protestolar, Suriyeli mülteci akını ve ekonomik kriz, bölgesel baskıların Ürdün üzerindeki istikrarsızlaştırıcı etkisinin en son örneklerini teşkil eder. Küçük bir devlet olması, Ürdün'ün bölgesel sistemden kaynaklanan bu tip baskılara potansiyel olarak daha fazla maruz kalmasına neden olmaktadır. Tüm bunlara rağmen Ürdün bugüne kadar hem hukuki bağımsızlığını hem de monarşik yapısını korumayı başardı.

Bu makalenin temel amacı, Ürdün'ün Ortadoğu bölgesel sistemi içerisindeki siyasi, askerî ve ekonomik konumunu küçük devlet kavramı çerçevesinde analiz etmektir. Ne var ki, bunu yapabilmek için öncelikle küçük devlet kavramını yakından incelenmek gerekir. İkinci Dünya Savaşı ertesinde sömürgeciliğin tasfiye süreciyle birlikte uluslararası sistemde yeni devletlerin sayısındaki artışa paralel olarak, küçük devletler üzerine yapılan akademik çalışmalarda da belli bir artış yaşanmış; küçük devlet tanımı ve bunun dış politika ve güvenlik incelemelerinde analitik bir kategori olarak kullanılıp kullanılmayacağı üzerine çeşitli tartışmalar yapılmıştır. Ancak, uluslararası ilişkiler disiplindeki ana akım yaklaşımların büyük güçlere daha fazla önem atfetmesi nedeniyle, küçük devlet dış politikası üzerinde yeterince bütünlüklü bir kuramsal yaklaşım gelişmemiştir (Hey, 2003a: 4-5). Kuramsal gelişimde uluslararası sistemde çoğunluğu oluşturan küçük devletlerin deneyimlerinin göz ardı edilmesi, uluslararası ilişkiler disiplininin ampirik tabanını ciddi ölçüde zayıflatan bir durum olarak değerlendirilebilir (Neumann ve Gstöhl, 2006: 4, 21-22).

Küçük devlet yazınında hâlâ üzerinde uzlaşmaya varılmış bir küçük devlet tanımından bahsedilemese de, genelde küçüklüğün devletler için yarattığı zayıflıklar üzerinde durulmakta ve küçük devlet olmak olumsuz bir özellik olarak algılanmaktadır. Buna mukabil, küçük devletlerin sahip oldukları avantaj ve fırsatlar görece daha az vurgulanır. Bu çalışmanın mevcut yazına yapmayı amaçladığı katkı, iki noktada özetlenebilir: küçük devlet tanımı konusunda yeni ve bölgesel bir perspektif geliştirmek; Ürdün örneği üzerinden küçük devletlerin, küçük olmaktan kaynaklanan tüm zayıflıklarına karşın, bu olumsuzlukları dengeleyecek, önemli avantajlara da sahip olabileceğini göstermek.

Makalenin birinci ve ikinci bölümleri, küçük devlet tanımı üzerinde durmaktadır. İlk bölümde, tanım konusuna dair yazındaki mevcut yaklaşımlar ele alınmaktadır. İkinci bölümdeyse, yazında üzerinde uzlaşmaya varılmış bir küçük devlet tanımının yokluğundan hareket ederek, özgün bir küçük devlet tanımı geliştirilmektedir. Bu tanım, bölgesel düzeyde yapılmakta ve “bölgesel küçük devlet” olarak adlandırılmaktadır. Şüphesiz, Ortadoğu gibi bölgesel dinamiklerin devletler üzerinde muazzam etkiye sahip olduğu bir coğrafyada bulunan küçük devletler için bölgesel bir yaklaşım oldukça yüksek bir açıklayıcılık gücüne sahip olmaktadır. Bu kapsamda, Ortadoğu bölgesinin nasıl tanımlanabileceği ve Ürdün'ün söz konusu bölgede neden bir küçük devlet sayılması gerektiği sorularına yanıt aranmaktadır.

Makalenin üçüncü bölümünde, genel olarak küçük devletler ve özel olarak Ürdün için küçük olmanın yarattığı belli başlı sonuçlar irdelenmektedir. Mevcut yazıyla paralel bir şekilde, bu kapsamda öne çıkan olumsuz sonuçlar incinebilirlik (*vulnerability*) kavramı çerçevesinde incelenirken, olumlu sonuçlar dirençlilik (*resilience*) kavramıyla ele alınmaktadır. Çalışmada bölgesel bir perspektif benimsendiğinden, bu bölümde Ürdün'ün Ortadoğu bölgesel sistemi bağlamında sahip olduğu incinebilirlik ve dirençlilik unsurlarına odaklanılmaktadır.

1. Küçük Devlet Kavramı

Küçük devletler üzerine yapılan akademik çalışmaların karşı karşıya kaldıkları ilk sorun küçük devlet tanımına ilişkindir. Küçük devlet kavramını kullanan hemen hemen her çalışmada, yazarların tercihlerine ve çalışmanın özel amacına bağlı olarak farklı bir tanım geliştirilmiş, bu nedenle de küçük devlet yazınında tanım konusunda kümülatif bir ilerleme sağlanamamıştır. Başka bir deyişle, henüz üzerinde az çok uzlaşmaya varılmış bir küçük devlet tanımından bahsetmek mümkün değildir. Devletleri boyutlarına göre sınıflandırırken tam olarak hangi ölçütlerin kullanılacağı ve söz konusu ölçütler belirlendikten sonra

küçük ve küçük olmayan devletler arasındaki eşğin nasıl belirleneceği yazında hâlâ çok tartışmalı bir konudur.

Küçük devleti tanımlamaya çalışan yazarların ölçüt aldıkları unsurlar, niceliksel, niteliksel ve algısal olmak üzere üç gruba ayrılabilir. Niceliksel unsurları ölçüt alan yazarlar, devletlerin ölçülebilir özelliklerine odaklanarak bir küçük devlet tanımı geliştirmeye çalışmışlardır. Bu kapsamda, devletlerin, nüfus, yüzölçümü, ekonomi, askerî kapasite gibi ölçülebilir özelliklerinden birini veya birkaçının bileşimini temel alan yazarlar, bu özellikler bakımından belli bir sınırın/eşğin altında kalan devletleri “küçük devlet” olarak tanımlamışlardır (Clarke ve Payne, 1987; Cooper ve Shaw, 2009; Crowards, 2002; Liou ve Ding, 2002; Olafsson, 1998; Sheffer, 1997; Vellut, 1967; Vital, 1967).

Niceliksel unsurlara vurguda bulunan hemen hemen tüm çalışmalarda ortaya konan küçük devlet tanımında ülke nüfusuna büyük önem verildiği görülür. Vital (1967: 8), küçük devletler ile küçük olmayan devletler arasındaki eşği yüksekçe tutarak, gelişmiş devletlerden nüfusu 10-15 milyonun altında olanları ve az gelişmiş devletlerden nüfusu 20-30 milyonun altında olanları küçük devlet olarak tanımlar. Vellut (1967: 254-255), nüfus eşğini daha da yükselterek, 50 milyona kadar çıkarır. Buna karşın, İngiliz Milletler Topluluğu (*Commonwealth of Nations*) üzerine odaklanan küçük devlet çalışmalarında genellikle küçük devlet kategorisi için 1-1,5 milyonluk nüfusun bir üst sınır olarak kullanıldığı gözlenmektedir (Clarke ve Payne, 1987; Commonwealth Consultative Group on the Special Needs of Small States, 1986; Cooper ve Shaw, 2009).

Sadece niceliksel unsurlara bakarak küçük devlet ile küçük olmayan devletler arasındaki eşği belirlemek genellikle keyfi bir nitelik taşımaktadır. Ancak bazı çalışmalar, gerek küçük devletler ile küçük olmayan devletler arasında (Crowards, 2002), gerekse küçük devletlerin kendi içerisinde (Liou ve Ding, 2002) ayırım yaparken regresyon analizi yöntemi kullanarak, söz konusu eşğin belirlenmesindeki keyfiyeti asgari düzeye indirmişlerdir. Her halükarda, küçüklüğün göreceli doğası, yani devletlerin hep kendilerinden daha büyük olan başka devletlere göre küçük olduğu gerçeği unutulmamalıdır (Bjöl, 1971: 29). Bunun yanında, niceliksel unsurlara dayanılarak oluşturulan küçük devlet kategorilerinin, yalnızca söz konusu verilerin elde edildiği tarihsel dönem için geçerli olacağı akıldan çıkartılmamalıdır. Zira, devletlerin nicelikleri zaman içerisinde değişim gösterir ve bu değişimin yönü ve miktarını öngörmek kolay değildir. Dolayısıyla, sağlıklı bir küçük devlet tanımı, “küçük”lüğün tarihsel ve göreceli doğasını göz önünde bulundurmalıdır.

Yalnızca niceliksel unsurlar ölçüt alınarak yapılacak küçük devlet tanımının eksik olacağını düşünen bazı yazarlar, bunun yerine veya yanına

devletlerin kolaylıkla ölçülemeyen niteliksel özelliklerinin konulması gerektiğini dile getirirler (Barston, 1971; Goetschel, 1998b; Handel, 1990). Bu yaklaşımların “nitelik”ten kastettikleri, genellikle devletlerin çevresi üzerindeki nüfuzu ve çevresinin nüfuzundan bağımsızlığıdır. Bu iki açıdan diğerlerine göre daha eksik ve zayıf olan devletler “küçük devlet” olarak tanımlanır (Açar, 2008: 20-22; Goetschel, 1998a: 15; Wiberg, 1987: 339).

Niteliksel tanımlamaların arkasında çoğulcu bir “ulusal güç” kavramsallaştırması olduğu görülür. Buna göre, bir devletin sahip olduğu maddi kaynaklar, otomatik olarak siyasi sonuç (bu durumda nüfuz ve bağımsızlık) doğurmayacağı için, devletlerin sadece bunlara göre sınıflandırılması yanlıştır. Çünkü, kaynaklar üzerindeki gücün bir devletin lehine siyasi sonuçlar doğurması, siyasi yetenek ve pazarlık gücü gibi maddi olmayan ve dolayısıyla kolaylıkla ölçülemeyen unsurlara dayanır (Goetschel, 1998a: 16). Çoğulcu/liberal bir güç kavramsallaştırması benimsendiği zaman, gücün ve tabii boyutun konu alanlarına göre değişiklik gösterdiği de vurgulanmıştır (Baldwin, 1980: 497; Browning, 2006: 672-673; Çetin, 2008: 21-22). Buna göre, belli bir alanda güçlü veya büyük kabul edilen bir devlet, pekâlâ başka bir alanda zayıf veya küçük kabul edilebilir. Dolayısıyla, bir devleti mutlak anlamda büyük veya küçük olarak sınıflandırmak mümkün değildir.

Son olarak, küçük devleti tanımlarken niceliksel ve niteliksel unsurların yanında veya yerine algısal unsurlara önem veren yazarlar bulunmaktadır (Hey, 2003b; Keohane, 2006; Rothstein, 1968). Bunlar, bir devletin küçük sayılabilmesinde en önemli koşulun söz konusu devletin kendisi veya çevresi tarafından küçük olarak algılanması olduğu görüşündedirler. Rothstein (1968: 29), küçük devletleri, güvenliklerini kendi olanaklarıyla sağlayamadığının farkında olan devletler olarak tanımlar ve sistemdeki diğer devletlerin de bu durumun farkında olması gerektiğini belirtir. Keohane (2006: 59-60), liderlerin, devletlerinin oynadığını düşündükleri sistemik role vurguda bulunur. Buna göre, bir devleti küçük diye adlandırabilmek için, o devletin liderinin, tek başına veya küçük bir devlet grubuyla birlikte hareket etmesi durumunda uluslararası sistem üzerinde hiçbir önemli etki yaratamayacağını düşünmesi gerekmektedir. Hey (2003a: 3) ise, “bir devletin halkı ve kurumları kendilerini genelde küçük olarak algılıyorsa veya başka devletlerin halkları ve kurumları o devleti küçük olarak algılıyorsa o devlet küçüktür” demektedir.

2. Küçük Devlet Kavramına Bölgesel Yaklaşım

Bu makale, küçük devlet kavramına bölgesel bir perspektiften yaklaşmaktadır. Bu kapsamda, yukarıda özetlenen niteliksel, niceliksel ve algısal yaklaşımların hepsini birden dikkate almakla birlikte, evrensel geçerliliği olan bir tanımdan kaçınmakta ve küçük devlet tanımının bölgesel

düzeyde yapılması gerektiğini savunmaktadır. Zira küçük devletler, küresel anlamda büyük güçlere ek olarak bir de bölgesel güçlerin baskısı altında bulunurlar (Baehr, 1975: 458-459; Bjol, 1971: 33-34; Espindola, 1987: 66; Sheffer, 1997: 26-31). Bölgesel küçük devlet tanımı sayesinde, Ürdün gibi küçük devletlerin dış politikalarında diğerlerine göre genelde daha acil bir gündem maddesi teşkil eden bölgesel meselelerin altını çizmek kolaylaşacaktır.

2.1. “Bölge” ve “Bölgesel Küçük Devlet” Tanımı

Bölgesel bir küçük devlet tanımı yapabilmek için öncelikle bölge kavramı üzerinde durmak gerekir. Bu çalışmada bölge tanımı yapılırken ilk olarak Buzan’ın (1983) ortaya attığı, daha sonra Buzan ve Weaver (2003) tarafından geliştirilen Bölgesel Güvenlik Kompleksi (BGK) kavramından faydalanmaktadır. BGK, coğrafi anlamda birbirine yakın olan devletler grubunun dostluk yahut düşmanlık temelli yoğun bir etkileşim içerisinde olmasına ve güvenlik kaygılarının birbirine bağımlılığı durumuna göndermede bulunur (Buzan, 1983: 106; 1991: 167-169).¹ Buzan ve Weaver, sömürgecilikten kurtulma süreciyle önem kazanan bölgesel analiz düzeyinin, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte güvenlik çalışmaları için en uygun araç haline geldiğini iddia etmektedirler (Buzan ve Wæver, 2003: 3-4).

Yeryüzünün büyük bölümünde BGK’ler tespit etmek mümkündür; ama bazı bölgelerdeki coğrafi yalıtılmışlık (ör. Güney Pasifik Adaları), etkileşim eksikliği (ör. Afrika Boynuzu) veya büyük/süper güçlerin baskınlığı (ör. Soğuk Savaş dönemi Avrupa) BGK’lerin oluşumunu engelleyebilir (Buzan ve Wæver, 2003: 61-65). BGK’ler coğrafi olarak birbirlerini dışlarlar, yani bir devletin birden çok BGK’ye dahil olması mümkün değildir. Ama bu durum, bir devletin, dahil olduğu BGK dışında da nüfuz sahibi olabilmesine engel oluşturmaz. Ayrıca BGK’lerin çevresinde, hiçbir BGK’ye dahil olmayan, ama onlar tarafından etkilenen yalıtıcı devletler de bulunabilir (Buzan, 1992: 172-174; Buzan ve Wæver, 2003: 48-49).

BGK yaklaşımı, uluslararası sistemdeki güç yapılanmasını üç kategoride inceler: Bölgesel güçler (ör. Mısır), büyük güçler (ör. Çin) ve süper güçler (ör. ABD). Bölgesel güçler yalnızca kendi BGK’lerinde baskın olabiliyorken,

¹Buzan’ın Weaver’la birlikte gözden geçirdiği BGK tanımında, güvenlik(siz)leştirme pratikleri merkeze alınarak sosyal inşacı bir yaklaşıma yer açılır ve eski tanımdaki devlet merkezilik terk edilir. Buna göre BGK, güvenlikleştirme ve/veya güveniksizleştirme süreçleri birbirine çok bağlı olduğundan, birbirinden bağımsız analiz edilemeyen veya çözümlenemeyen, coğrafi anlamda bitişik birimler dizisini tanımlamak için kullanılmaktadır (Buzan ve Wæver, 2003: 44).

büyük güçler kendi BGK'leri dışında da etkinlik gösterebilmekte, süper güçlerse küresel olarak faaliyet göstermektedir (Buzan ve Wæver, 2003: 34-37). Bu sınıflandırmadan hareket edilerek, bir BGK içerisinde yer alıp, süper güç, büyük güç ve bölgesel güç kategorisine girmeyen tüm devletler, küçük devletler olarak sınıflandırılabilir. Bu noktada, bir BGK'de yer alan devletlerden hangilerinin küçük devlet, hangilerinin bölgesel/büyük/süper güç olduğunu tespit etmek önem kazanmaktadır. İşte bölgesel küçük devlet tanımının yapmaya çalıştığı da tam olarak budur.

Bölgesel sistemin küçük devlet tanımındaki yeri ve önemi, küçük devlet yazınında zaten vurgulanmış bir husustur. Handel, devletlerin göreceli güç ve zayıflıklarının hesaplanması sırasında coğrafi konumun dikkate alınması ve söz konusu devletin uluslararası sistemdeki tüm diğer devletler yerine, kendisine komşu olan devletlerle karşılaştırılması gerektiğini savunur (Handel, 1990: 51-52). Goetschel de klasik siyasal düşüncede devletlerin dış ve güvenlik politikaları bağlamında küçük olarak sınıflandırılmasının, söz konusu devletin komşuları tarafından bir tehdit olarak algılanmaması anlamına geldiğini belirterek, algısal unsurların bölgesel boyutuna dikkat çeker (Goetschel, 1998a: 13). Bu çalışmada da devletlerin boyutu, BGK içinde yer alan diğer devletlere kıyasla tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Küçük devletler, bölgesel düzeyde iki aşamalı olarak tespit edilebilir.² Sınırlama olarak adlandırılacak ilk aşamada BGK'deki devletler nüfuslarına göre sınıflandırılıp, potansiyel küçük devletler belirlenir. Bunun için, öncelikle bölgenin toplam nüfusunun bölgedeki toplam devlet sayısına bölünmesiyle bir ortalama nüfus rakamı elde edilmeli ve daha sonra bu rakamın altında bir nüfusa sahip olan tüm bölge devletleri potansiyel küçük devlet olarak kabul edilmelidir. Burada ilk ölçüt olarak nüfusun seçilmesinin nedeni, bunun devletin hemen hemen bütün diğer niceliksel ve niteliksel özelliklerini etkileme potansiyeline sahip olmasıdır. Nitekim, birbirinden farklı yöntemlerle de olsa, yazındaki küçük devlet tanımlarının çoğu ölçüt olarak nüfustan faydalanmaktadır (Maass, 2003: 71-73).

Sağlama olarak adlandırılacak ikinci aşamadaysa, BGK'deki potansiyel küçük devletlerin gerçekten küçük kabul edilip edilemeyeceği niteliksel ve algısal unsurlara bakılarak anlaşılmasına çalışılır. Böylece, küçük bir nüfusa sahip olmasına rağmen, bölgesel politikadaki etkisinden, bölge devletlerindeki algılardan veya kendilerine dair algılarından ötürü küçük devlet sayılamayacak devletleri ayıklamak mümkün olabilecektir. Gerek sınırlama,

²Bu çalışma, küçük devlet tanımını iki aşamalı bir şekilde geliştirme yöntemini Maass'tan (2003: 75-78) almasına karşın, tanımlamayı uluslararası sistem değil bölgesel sistem temelli yaparak ondan ayrılmaktadır.

gerekse sağlama aşamalarında, araştırmaya konu olan tarihsel dönem içerisinde, küçük devlet sınıflandırmasını etkileyecek önemli bir değişiklik olup olmadığı gözden geçirilmelidir.

Sonuç olarak, bu yöntemden yola çıkarak, bu çalışma için geçerli olacak bölgesel küçük devlet tanımı şu şekilde yapılabilir: İçinde yer aldığı BGK'deki ortalama devlet nüfusunun altında bir nüfusa sahip olan, bölgesel politika üzerindeki etkisi sınırlı olan, hem kendi liderleri hem de bölgesel aktörler tarafından küçük olarak algılanan bir devlet, küçük devlettir.

2.2. Bölgesel Küçük Devlet Tanımı Çerçevesinde Ortadoğu ve Ürdün

Arap devletlerinin içinde yer aldığı bölgesel sistemin nerede başlayıp nerede bittiği, daha doğrusu sınırlarının ne olduğu, yazında çokça tartışılmışsa da üzerinde mutabakata varılmış bir konu değildir. Bu coğrafya, “Ortadoğu”, “Batı Asya”, “Arap Dünyası”, “Arap Devletler Sistemi”, “Arap Yurdu”, “Bereketli Hilal”, “Levant” gibi çeşitli terimler aracılığıyla ve farklı kıstaslar kullanılarak bir bölgesel sistem olarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu yöndeki ilk girişimlerden birini, Leonard Binder (1958) yapmıştır. Binder, bölgeye dahil olan devletler için iki kıstas koyar. İlki, milliyetçiliğe karşı dini bir muhalefetin varlığıdır. İkincisiyse, kısa bir sömürgeci deneyim yaşamışlıktır. Bu kıstaslar göz önünde bulundurulduğunda, bölgenin çekirdeğini İsrail ve Arap devletleri (Mısır, Suriye, Irak, Suudi Arabistan, Lübnan, Ürdün, Libya, Sudan) oluşturmaktadır. Türkiye ve İran, bölgeye dahil olmakla birlikte çekirdekte yer almamaktadır. Son olarak, Fas, Tunus, Afganistan ve Pakistan da kenar bölgeleri oluşturur (Binder, 1958: 415-416).

William Thompson ise, bölgesel sistemleri, ikiden fazla birbirine yakın aktörü içeren ve varlığı bunlar tarafından tanınan, düzenli ve yoğun bir etkileşim kalıbı olarak tanımlamaktadır (Thompson, 1981: 217-218). Thompson, çalışmasında uluslararası sistemin alt sistemleri olarak ele aldığı bölgesel sistemlerin ampirik olarak tespit edilebileceğini iddia eder. Bölgesel bir sistem olarak Ortadoğu'yu 1946-1975 döneminde bölge ülkeleri arasındaki üst düzey hükümet yetkililerinin ziyaretlerine odaklanarak tespit etmeye çalışır. Buna göre, “Ortadoğu”, Arap ülkelerinin yoğunlukta olduğu bir bölgesel sistemdir; ancak, çekirdek, çevre ve kenarında yer alan devletler dönemden döneme değişmektedir ve dolayısıyla sınırları sabit bir bölgesel sistemden bahsetmek mümkün değildir (Thompson, 1981: 221-228).

BGK yaklaşımı çerçevesinde bakıldığında, Ortadoğu ve Kuzey Afrika, geniş bir BGK olarak düşünülebilir. Standart³, çok kutuplu ve çatışma üretici⁴ bir nitelik sergileyen bu BGK, üç tane alt komplekse ayrılabilir: Bunlardan ilki, Mısır, İsrail/Filistin, Ürdün, Lübnan ve Suriye'yi kapsayan Ortadoğu alt kompleksidir. İkincisi, Irak, İran, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman ve Bahreyn'i kapsayan Körfez alt kompleksidir. Üçüncüsü de Kuzey Afrika ülkelerini (Fas, Cezayir, Tunus ve Libya) kapsayan Mağrip alt kompleksidir (Buzan, 1992: 182-183; Buzan ve Wæver, 2003: 189-193).

Tüm bu alt kompleksler, güvenlik alanında kendilerine özgü karşılıklı bağımlılık kalıplarına sahiptir. Ama en azından 1990'lara kadar hepsini bir arada tutan temel meselenin Arap-İsrail çatışması olduğu kabul edilir. Gregory Gause, bölgesel sistemi Ortadoğu ve Körfez ile sınırlı tutmakla birlikte, sistemi bir arada tutan ortak meseleler gündemine, Arap birliği tartışmalarını, siyasal İslam'ı ve Basra Körfezi'nin güvenliği sorunlarını ekler. Ayrıca, sisteme üye devletlerin bu meseleler gündemine esnek bir şekilde kaynak aktarıp, sürekli katılım sağladığını belirtir (Gause, 1999: 24-26). 1990'larda Körfez Savaşı ve Ortadoğu Barış Süreci'yle beraber, Mağrip'in diğer alt komplekslerle bağları giderek zayıfladı, buna karşın Ortadoğu ile Körfez daha fazla iç içe geçti (Buzan ve Wæver, 2003: 213, 257). Ama, 2010 sonunda Tunus'ta başlayıp, tüm Arap dünyasına yayılan halk ayaklanmaları dalgası ve bunun yarattığı bölgesel krizin, her üç alt kompleksi tekrar birbirine yaklaştırdığı söylenebilir.

Bu çalışmanın incelediği ülke olan Ürdün, Ortadoğu alt kompleksinde yer almaktadır. Ortadoğu alt kompleksi⁵, Arap-İsrail çatışmasının yaşandığı bölge olması açısından, Ortadoğu ve Kuzey Afrika BGK'sinin de çekirdeğinde bulunmaktadır. Dolayısıyla, bu alt kompleksteki dinamikler belli ölçüde Ortadoğu ve Kuzey Afrika BGK'sine de genellenebilir. Ortadoğu alt kompleksinde temel olarak beş devlet yer almaktadır (Mısır, İsrail/Filistin, Ürdün, Lübnan ve Suriye), ama 1945'ten bu yana diğer bölgesel güçler (Irak, İran, Suudi Arabistan, Türkiye), büyük güçler (İngiltere, Fransa, 1991'den sonra Rusya) ve süper güçler (ABD, 1991'e kadar SSCB) bu alt komplekste değişen yoğunlukta nüfuza sahip olmuşlardır. Ürdün özelinde bakılacak olursa,

³İçinde herhangi bir süper / büyük gücün yer almadığı, bölgesel bir güç veya kurumun hegemonyasının görülmediği BGK'ler, standart BGK olarak adlandırılır. Standart bir BGK içerisindeki kutupluluk durumu, bölgesel güçler tarafından belirlenir (Buzan ve Wæver, 2003: 53, 55).

⁴BGK'ler çatışma üretici, güvenlik rejimi ve güvenlik topluluğu olarak üçe ayrılabilir (Buzan ve Wæver, 2003: 53).

⁵Bu noktadan sonra, Ortadoğu ve Ortadoğu alt kompleksi kavramları, birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılacaktır.

sınır komşuları Irak ve Suudi Arabistan, eski sömürgeci devlet İngiltere ve süper güç ABD'nin bu ülke üzerinde özellikle etki sahibi olduğu görülür.

Ortadoğu alt kompleksinde bulunan devletlerden hangilerinin bölgesel güç, hangilerinin küçük devlet olduğunu belirlemek için bir önceki başlıkta ortaya konan bölgesel küçük devlet tanımı temelinde, iki aşamalı bir değerlendirme yapılabilir. Buna göre, ilk aşamada, bölge devletleri nüfuslarına göre bir sınıflandırmaya tâbi tutulmalıdır. 1950-2010 arası 5'er yıl aralıklarla bölge ülkelerinin nüfusları incelendiğinde (bkz. Tablo-1) Mısır'ın, bölge ortalamasının çok üstünde bir nüfusa sahip olduğundan, daha ilk aşamada bir bölgesel güç olarak diğer devletlerden ayrıldığı görülür. Zaten Mısır'ın Arap dünyasındaki her daim "lider" konumu da bunu doğrular niteliktedir (Deeb, 2010: 413). 25 Ocak 2011'de başlayan halk ayaklanmasıyla Mısır'ın içine girdiği siyasal istikrarsızlık ortamı dahi ülkenin bölgesel güç konumunu ortadan kaldırmamıştır. Geriye kalan ülkeler, yani Suriye, İsrail, Ürdün ve Lübnan ise bölge ortalamasının altında bir nüfusa sahip oldukları için potansiyel küçük devlet sayılmaktadır.

Tablo 1: Ortadoğu Devletlerinin Nüfusları (1950-2010) (U.S. Census Bureau, 2011)

Yıl	Mısır*	İsrail**	Ürdün***	Suriye	Lübnan	Ortalama
1950	21.443.066	1.286.131	1.332.419	3.495.000	1.364.030	5.784.129
1955	24.121.286	1.772.032	1.474.997	3.938.446	1.560.985	6.573.549
1960	27.154.768	2.141.495	1.653.803	4.532.557	1.786.235	7.453.772
1965	30.614.891	2.578.184	1.922.680	5.325.878	2.057.945	8.499.916
1970	33.574.026	2.903.434	1.502.959	6.258.053	2.383.029	9.324.300
1975	36.952.499	3.354.242	1.802.960	7.406.595	2.691.447	10.441.549
1980	42.634.215	3.737.473	2.162.780	8.752.410	2.898.696	12.037.115
1985	50.052.381	4.068.470	2.630.359	10.466.137	3.170.960	14.077.661
1990	54.907.377	4.477.808	3.266.558	12.500.003	3.440.179	15.718.385
1995	58.945.029	5.352.901	4.176.432	14.448.565	3.653.899	17.315.365
2000	65.158.549	6.114.570	4.687.620	16.471.243	3.791.495	19.244.695
2005	72.543.509	6.742.915	5.245.404	18.562.670	3.892.388	21.397.377
2010	80.471.869	7.353.985	6.407.085	22.198.110	4.125.247	24.111.259

* 1967'ye kadar Gazze dahil. **Gazze ve Batı Şeria hariç. ***1967'ye kadar Batı Şeria dahil.

Ortadoğu özelinde bölgesel küçük devlet tanımının ikinci aşamasında, öncelikle Suriye ve İsrail'in durumunu değerlendirmek gerekir. Suriye, diğer üç potansiyel küçük devletin (İsrail, Ürdün ve Lübnan) toplamına eşit bir nüfusa sahip olması ve her ne kadar bölge ortalamasının üzerine çıkamamışsa da, ona en fazla yaklaşan devlet olması nedeniyle, diğerlerinden niceliksel olarak ayrılmalıdır. Suriye'nin, eskiden Büyük Suriye denen bölgenin siyasal, ekonomik ve ideolojik merkezini oluşturduğu ve bu anlamda söz konusu coğrafyanın çevre bölgelerini oluşturan Filistin, Ürdün ve Lübnan'a göre modern Arap siyasetinde daha merkezî bir konumda bulunduğu gerçeği göz önüne alındığında, bu ülkeyi bir bölgesel güç olarak saymak yerinde olacaktır. Bununla birlikte, Suriye'de 2011'den beri yaşanan siyasal istikrarsızlık ve iç çatışma ortamı, bu ülkenin bölgesel güç olma durumunu ciddi anlamda sarstı.

Suriye'nin dışında İsrail'in de bir bölgesel güç kabul edilmesi gerekir. Zira İsrail, süper güç ABD ile organik bağları, Arap-İsrail sorununda tek başına taraflardan biri olması, Arap-İsrail savaşlarındaki yüksek askerî performansı ve tabii nükleer silah tekeli nedeniyle bölgedeki güç dengesini ve kutupluluk durumunu belirleyen ana unsurlar arasında yer almaktadır (Ayoob, 1993: 38-39, 41, 47-48). İsrail, bölgenin kaderinin belirlenmesinde kendi öneminin bilincinde olmuş, Arap devletleri buna itiraz etmekle birlikte, en nihayetinde bu gerçeği kabullenmek zorunda kalmışlardır (Ayoob, 1993: 43, 45). Öyle ki, Arap dünyasındaki İslamcı hareketler bile, devletin ve toplumun dinî temelde yeniden düzenlenmesini savunurlarken, aslında bir yandan İsrail'in bu yöndeki yapısının getirdiği başarıları öykünmektedirler (Salame, 1987: 238-240).

Suriye ve İsrail için geçerli olan tüm bu etmenler, Ürdün ve Lübnan için hiçbir zaman geçerli olmamıştır. Bağımsızlığından bu yana bir "güç paylaşımı" rejiminin hüküm sürdüğü Lübnan, genelde siyasal istikrarsızlık ve iç çatışmalarla boğuşmuş ve pek çok dış askerî ve siyasal müdahaleye maruz kalmıştır. Ürdün, bu açıdan Lübnan'a göre çok daha istikrarlı bir ülke görünümü sergilese de, Ürdünlü liderlerin algılarında Ürdün'ün bir "küçük devlet" olduğu anlayışı oldukça yaygındır. Nitekim, 1953-1999 arasında Ürdün Kralı olan Hüseyin yazılarında ve demeçlerinde bir çok kez Ürdün'ün küçük bir devlet olduğunu kabul etmişti. Örneğin, 17 Temmuz 1957'de yaptığı bir radyo konuşmasında, "küçük ve fakir" ülkesinin sınırlarını çevredeki düşmanlara karşı savunmaktan bahsediyordu (*Keesing's Contemporary Archives*, 1957-1958: 16308-16309). Daha sonra, 1962'de yayımlanan anılarında da, Ürdün'ü "küçük" bir ülke olarak nitelendiriyordu (King Hussein I, 1962: 67-68).

1948-1967 arasında Ürdün'ün bir parçası olan Batı Şeria'nın 1967 Savaşı'nda İsrail tarafından işgal edilmesiyle birlikte fiziksel olarak daha da küçülen Ürdün'de, bu algının iyice arttığı söylenebilir. Nitekim, Kral Hüseyin, 22 Ekim 1995'te BM Genel Kurulu'nda yaptığı bir konuşmada Ürdün'ün küçüklüğünü şu sözlerle ifade etmişti:

Benim ülkem, boyut ve kaynaklar açısından küçüktür, ama amaçları açısından büyüktür. Ortadoğu’da peşi sıra patlak veren ve Filistin halkının trajedisıyla sonuçlanan savaşlardan ciddi oranda acı çektik. Onların [Filistinlilerin] dramının insani sonuçlarını, bölgede eşi görülmemiş bir onurla üstlendik (King Hussein I, 2001a).

Küçük devlet algısı, 1999’dan beri Ürdün Kralı olan II. Abdullah’ın demeçlerinde de rahatlıkla tespit edilebilir. Örneğin, 6 Kasım 2001’deki İngiltere ziyareti sırasında ülkesinin doğal kaynak kıtlığından bahsederken, Ürdün’ün “küçük bir ulus” olduğunun altını çizdi (Abdullah II, 2001). Daha sonra, 4 Ekim 2002’deki İsviçre ziyareti sırasında, Ürdün’ün de İsviçre gibi “küçük ama kendine güvenen bir ülke” olduğunu vurguladı (Abdullah II, 2002).

Sonuçta, 1950’lerden bu yana Ortadoğu’da Mısır, İsrail ve (en azından 2011’e kadar) Suriye’nin bölgesel güç, Ürdün ve Lübnan’ın ise küçük devlet olduğu söylenebilir. Bu noktadan sonra “küçük” olmanın Ürdün için yarattığı sınırlamalar ve fırsatlar üzerinde durulacaktır.

3. Küçük Devlet Olmanın Sonuçları

3.1. İncinebilirlikler

Yazında küçük devletlerin diğerlerine nazaran daha fazla dış baskıya maruz kaldıkları ve uluslararası politikada daha az özerkliğe sahip oldukları konusunda bir uzlaşma olduğu görülür. Bu kapsamda, büyük devletler çevre üzerindeki nüfuzlarını geliştirmeye çabalarken, küçük devletlerin genelde özerkliklerini artırmak için uğraş verdikleri vurgulanır. Zira, küçük devletler için özerklik eksikliği, nüfuz eksikliğine göre daha acil bir sorun oluşturmaktadır. Ayrıca, küçük devletlerin nüfuz yaratma kapasiteleri de büyüklerinkine göre çok daha sınırlıdır ve yer yer özerklikle çelişen sonuçlara yol açabilir (Bjol, 1971: 31; Goetschel, 1998a: 17-18; Papadakis ve Starr, 1987: 424-425; Rothstein, 1968: 27-28; Vital, 1967: 120). İncinebilirliğin genel olarak küçük devletler, özel olarak Ürdün için somut olarak ne anlam ifade ettiği, üç başlık altında incelenebilir: Siyasal/ideolojik incinebilirlik, ekonomik incinebilirlik ve askerî incinebilirlik.

3.1.1. Siyasal/İdeolojik İncinebilirlik

Bölgesel güçler, büyük güçler ve süper güçler, kendi aralarındaki mücadelenin bir uzantısı olarak, küçük devletler üzerindeki siyasal nüfuzlarını arttırmak için yarışır. Bunun sonucunda, kışkırtma (*subversion*) ve propaganda gibi faaliyetler aracılığıyla küçük devletlerin içişlerine müdahalede

bulunup, onların siyasal istikrarlarını olumsuz etkileyebilirler (Espindola, 1987: 67; Vital, 1967: 125-128).

Ürdün, Arap dünyasındaki siyasal ve ideolojik çatışmalardan ciddi bir şekilde etkilendi. Bilindiği gibi, Arap dünyasındaki dil ve kültür birliği, ideolojik ve altyapısal anlamda zayıf olan Arap rejimleri için tehlike oluşturabilecek düşünce ve ideolojilerin kolaylıkla sınırlar arasında hareket etmesine olanak sağlamaktadır. Gelişen iletişim teknolojileri nedeniyle iyice artan bu geçirgenlik, Ortadoğu ve Kuzey Afrika BGK'sindeki bölgesel güçlere, küçük devletlerin iç işlerine karışma ve onlar üzerinde nüfuz kurma konusunda önemli araçlar sağlar. Bir küçük devlet olarak Ürdün de, belli tarihsel dönemlerde bölgesel güçlerin bu tarz faaliyetlerine yoğun bir şekilde maruz kaldı.

Mısır'daki 1952 Hür Subaylar Devrimi'nden itibaren bölgede yükselişe geçen cumhuriyetçi ve popülist Arap milliyetçiliği ideolojisi, Arap devletleri tarafından bir yandan dış politika hamlelerini meşrulaştırmak, diğer yandan birbirlerinin iç işlerine karışmak için yoğun olarak kullanılmaya başladı (Ayoob, 1993: 48-49; Korany, Noble ve Brynen, 1993: 280-281). Bölgede bu ideolojilerin şampiyonluğunu Mısır ve Suriye yapıyordu ve Ürdün, Batı yanlısı küçük bir monarşi olarak söz konusu bölgesel güçlerin kışkırtma ve propaganda faaliyetlerinden ciddi bir şekilde etkileniyordu. Bölgedeki milliyetçi akımlar 1956 Süveyş Bunalımı, 1958 General Kasım Darbesi (Irak) ve 1963 Baas Darbeleri (Suriye ve Irak) sonrasında ciddi anlamda güçlenmiş ve buna paralel olarak söz konusu bölgesel güçlerin Ürdün üzerindeki kışkırtma ve propaganda faaliyetleri de artmıştı. 1950'de Batı Şeria'nın ilhakıyla beraber Ürdün nüfusunun ezici çoğunluğu haline gelen Filistinliler bu faaliyetlerin ana hedef kitlesiydi. Bu durum, gücünü ve meşruiyetini Ürdün'ün yerlileri kabul edilen Doğu Şerialılardan alan monarşinin işini iyice zorlaştırıyordu. Nitekim bu iki toplumsal grup arasındaki gerilim, bölgesel güçlerin de kışkırtmasıyla 1970-1971'deki iç savaşta en hat safhaya ulaştı.

Arap devletlerinin 1967 Savaşı'nda İsrail'e karşı aldıkları ağır mağlubiyetin ardından, 1970'lerde münferit Arap devletlerine bir alternatif olarak Arap siyasal birliği idealinin cazibesi sönmeye başladı (Korany vd., 1993: 281-282). Bu durum, önceki dönemlerde cumhuriyetçi rejimlerin yoğun kışkırtma ve propaganda faaliyetlerine maruz kalan Ürdün gibi küçük devletler için hissedilir ölçüde bir rahatlama yarattı. Bununla birlikte, 1975'ten itibaren İsrail'deki sağ çevrelerce dillendirilmeye başlayan "alternatif vatan" tezi, Ürdün içindeki kimlik tartışmalarına yeni bir boyut katarak ülkenin siyasal incinebilirliğini artırdı. "Ürdün Filistin'dir" şeklinde de adlandırılan bu teze göre, Ürdün'de Haşimi monarşisi yerine alternatif bir Filistin Cumhuriyeti kurulması öngörülmekte ve bu sayede İsrail'in Batı Şeria ve Gazze'de kalan Filistinli nüfusu da yerinden ederek bu bölgeleri ilhak etme sürecinin

kolaylaştırılması amaçlanmaktaydı (Salibi, 1993: 261). Ürdün 1994'te İsrail'le bir barış anlaşması imzalamış olmasına rağmen, özellikle İsrail'de sağcı partilerin iktidarda olduğu ve Filistin sorununun çözümüne ilişkin müzakereler çıkmaza girdiği dönemlerde, alternatif vatan tezinin hayata geçirilmesi olasılığından kaygı duymaya devam etmektedir.

1980'lerde petrol fiyatlarının düşmesi ve neoliberal ekonomik reformların hız kazanmasına paralel olarak artan sosyal adaletsizlik, petrol zengini olmayan Arap devletlerinde toplumsal huzursuzluğu körükledi, bu da İslamcı muhalif akımları güçlendirdi. Ürdün'de Nisan 1989'da hükümetin kemer sıkma politikalarına karşı patlak veren isyan ve aynı yıl yapılan genel seçimlerde İslamcıların elde ettiği başarı buna iyi bir örnektir. Ne var ki, Müslüman Kardeşler gibi kitlesel desteğe sahip ılımlı İslamcı hareketler, sosyal, ekonomik ve siyasal faaliyetlerini genelde münferit Arap devletlerinin sınırları içerisinde yoğunlaştırdılar ve bu sınırların ötesinde bir siyasal projeye sahip olamadılar (Korany vd., 1993: 281-282; Tripp, 2001: 216-219). Dolayısıyla, İslamcı hareketlerin görece yerel karakteri ve hemen hemen tüm Arap rejimlerine muhalefet ediyor oluşu, bu ideolojinin bölgesel güçler tarafından küçük devletlere karşı Arap milliyetçiliğine benzer bir kısırtma aracı olarak kullanılmasını engelledi. Ama bu durum, Mısır'da Mübarek rejiminin devrilmesinin ardından Müslüman Kardeşler'in 2012'de iktidarı ele geçirmesiyle değişti. Öyle ki, Arap Baharı protestoları sırasında oldukça aktif ve uzlaşmaz bir tavır izleyen Ürdün'deki Müslüman Kardeşler örgütü, Kral II. Abdullah tarafından Mısır'dan talimatlar alarak rejimi ortadan kaldırmakla suçlandı (Goldberg, 2013).

3.1.2. Ekonomik İncinebilirlik

Küçük devletler işgücünün, iç pazarın, ihraç mallarının ve ihracat yapılan ülke sayısının sınırlı oluşu nedeniyle genelde ekonomik anlamda kırılgan ve dışa bağımlı bir yapı arz ederler (Handel, 1990: 220-229; Payne, 1987: 52-53). Bu kırılganlık ve bağımlılık durumunun sonucu olarak küçük devletler, bölgesel ve süper güçlerin siyasi amaçlarla uyguladığı ekonomik baskı ve yaptırımlar karşısında görece savunmasız kabul edilirler (Vital, 1967: 90-91, 96, 112 ; Wiberg, 1987: 341-342).

Ürdün, hammadde ve sanayi açısından zayıf, iç pazar bakımından küçük bir ekonomi olarak, bağımlılık ve kırılganlık durumunu şiddetli bir şekilde hissetmektedir. Üstelik Ürdün, Körfez ülkelerinin aksine düşük insan gücünün dezavantajlarını avantaja çevirecek zengin enerji kaynaklarına da sahip değildir. Ülkenin en önemli yer altı zenginliğini potas, fosfat ve bitümlü şist kaynakları oluşturur, ama bunlar da henüz petrol ve doğalgaz düzeyinde gelir

sağlamamaktadır. Sonuçta, 2014 itibariyle ülke, enerji kaynakları açısından % 97 oranında dışa bağımlıdır (Daily Sabah, 2014).

Ürdün, tarımsal anlamda da kendi kendine yeteli bir ülke değildir. 1967 Savaşı sonrasında Batı Şeria'nın İsrail tarafından işgali tarım sektörüne büyük bir darbe vurdu. Batı Şeria, ülkedeki tarımsal alanların hemen hemen % 80'ini oluşturuyordu. 1960'lı yıllarda ülke nüfusunun % 40'ı tarım sektöründe çalışıyordu ve tarımsal anlamda neredeyse kendi kendine yeterliydi (Ryan, 2007: 301). 1967'de Batı Şeria'nın kaybedilmesinden sonra geriye kalan Doğu Şeria'da su kaynakları çok sınırlıdır ve ülke topraklarının % 75'i çöl veya yarı-çöl niteliğindedir. Bunun sonucu olarak, ülkenin toplam yüzölçümünün yalnızca % 3,3'ü tarımsal açıdan kullanılabilir durumdadır. Gene 1967 sonrasında, toplam işgücünün % 20'den azı tarım sektöründe çalışmakta olup, üretim meyve ve sebze üzerine yoğunlaşır (El Harahiş, 2000: 23). Kısaca, Ürdün tarımsal açıdan kendi kendine yeterli bir görünüm arz etmemekte ve gıda maddeleri, toplam ithalat içerisinde önemli bir yer tutmaktadır (Abu Jaber ve Bickerton, 2012; Library of Congress, 2006: 7, 11, 14).

Küçük bir pazara ve düşük alım gücüne sahip olan Ürdün'de sınıf üretimi hiçbir zaman çok gelişemedi. Devlet hisselerinin ağırlıkta olduğu büyük ölçekli sanayi tesisleri genelde fosfat ve potas gibi doğal kaynakların çıkartılıp işlenmesine ve bunun dışında gübre, çimento ve ilaç üretimine dayanmaktadır (Library of Congress, 2006: 11; Mostyn ve Hourani, 1988: 363). 1994'te İsrail'le imzalanan barış antlaşmasının ardından ülkede kurulan ve ABD'ye gümrüksüz mal satma imkânı sağlayan Nitelikli Sanayi Bölgeleri'nde (*Qualifying Industrial Zones*) tekstil üretimi artış gösterdiyse de (Bolle, Prados ve Sharp, 2006), sanayi ve üretim sektörünün ekonomideki yeri genelde küçük kaldı ve üretim, gerek çeşitlilik gerekse miktar açısından yerli ihtiyacı karşılamaktan ve ihracatı çeşitlendirmekten uzak oldu (Central Bank of Jordan, 2012).

Hammadde ve sanayi tabanının zayıf olması, Ürdün devletinin gelirlerinin de düşük kalmasına yol açmaktadır. Buna karşın devlet, ülke içindeki patronaj ağını sürdürebilmek ve çatışmacı bir bölgesel sistemde ayakta kalabilmek için geniş harcamalar yapmak zorundadır. Geniş bir bürokrasiyi beslemek, bazı temel malları (ör. ekme, benzin) sübvans etmek ve tabii modern bir güvenlik aygıtını ayakta tutmak bu harcamalardan sadece bir kaçıdır (Mason, 1989; Yorke, 1988: 55). Sonuçta bu harcamalar, sınırlı devlet gelirleriyle karşılanamadığından, bütçe genelde açık vermekte ve ülkenin dış yardımlar ile işçi ücreti aktarımlarının sağladığı rantlara bağımlılığı artmaktadır (Central Bank of Jordan, 2012; Rivlin, 2009: 160-166).

1970'lere kadar Ürdün'ün temel rant kaynağını, "stratejik rant" olarak tanımlanan askerî ve mali dış yardımlar oluşturmuştu. Buna 1970'lerden

itibaren, Körfez’de çalışmaya başlayan Ürdün vatandaşlarının Ürdün’de yaşayan ailelerine aktardıkları ücretler de eklendi (Knowles, 2005: 22-41, 77-89). Ama bu rantların kaynağının doğrudan rejimin kontrolünde olmaması, devleti hem ekonomik hem de siyasal anlamda fazlasıyla kırılgan ve dışa bağımlı hale getirdi. Ürdün’ün 1990-1991 Körfez Savaşı sırasında Irak’a karşı oluşturulan koalisyona yeterince destek vermemesi nedeniyle ABD ve Körfez ülkelerinin ekonomik yardımları kısarak Ürdün ekonomisini zor duruma sokmaları bu duruma en iyi örnektir (Shlaim, 2008: 510-511).

3.1.3. Askerî İncinebilirlik

Ekonomik kırılganlığın ve bağımlılığın bir sonucu olarak küçük devletlerin askerî alanda da büyüklere göre daha zayıf oldukları kabul edilir (Espindola, 1987: 65; Vital, 1967: 62-63). Zira, güçlü ve görece bağımsız bir ordu kurabilmek için gerekli olan savunma sanayisi ve araştırma geliştirme yatırımları, sağlam bir ekonomik altyapıya ihtiyaç duyar. Buna ek olarak, kitle imha silahlarının icadı, küçük devletlerin konvansiyonel kuvvetlerinin önemini iyice azaltarak, büyük devletlerle küçük devletler arasındaki güç boşluğunu büyütüştür (Handel, 1990: 195; Wiberg, 1987: 341). Ayrıca, büyük ve güçlü bir ordu oluşturmak için gerekli insan gücünün eksikliği de küçük devletlerin savunma için nüfusunun büyük bir bölümünü seferberlik halinde tutmasına yol açacaktır ki, bu da uzun süreli bir savaşta yüksek performans sergilenmesini engeller (Handel, 1990: 53, 80-81).

Tüm bunların sonucu olarak, küçük devletlerin, bir çatışma sırasında büyük devletlere karşı kendi başlarına direnme ve savaş kazanma olasılıklarının imkânsız değilse de çok düşük olduğu söylenebilir. Buna karşın, küçük devletler, askerî alandaki zayıflıklarını ikame etmek için güç dengesine oynama, büyük veya bölgesel güçlerle ittifak yapma, bölgesel bütünleşme girişimlerine katılma ve bağlantısız / tarafsız bir politika izleme seçeneklerine sahiptirler. Ama bu tarz yöntemlerin başarısı ve sürdürülebilirliği genelde coğrafi konum, uluslararası sistemin niteliği ve büyük güçlerin tavrı gibi küçük devletlerin kontrolleri dışındaki etmenlere bağlıdır. Başka bir deyişle, son kertede, küçük devletlerin askerî güçlerinin büyük ölçüde dışa bağımlı ve türevsel olduğunu söylemek mümkündür (Açar, 2008; Çetin, 2008: 47,52; Espindola, 1987: 78; Rothstein, 1968: 24-25; Vital, 1967: 25-26, 85-86, 184-185, 190-191).

Ürdün, bir küçük devlet olarak, tarihi boyunca Ortadoğu’daki silahlı çatışmaların yoğunluğundan ciddi bir şekilde etkilendi. Ortadoğu’da gerek devletlerarası ilişkilerde gerek ülke içi siyasî mücadelelerde kuvvet kullanımının yaygın olmasının en önemli nedeni, sömürgecilik döneminin miras bıraktığı birçok siyasal ve toplumsal sorunların hâlâ çözülememiş

olmasıdır (Ayoob, 1993: 42-43). Bilindiği üzere, gerek Ürdün, gerekse komşuları olan İsrail, Suriye ve Irak, Osmanlı Devleti'nden arta kalan topraklar üzerinde doğrudan sömürgeci güçler tarafından yaratılmış devletlerdir. Gene bununla bağlantılı olarak, devletlerin genelde doğal sınırlara ve coğrafi derinliğe sahip olmaması, bölge devletleri açısından saldırı stratejilerini, savunma stratejilerine göre daha cazip hale getirmektedir (Stein, 1993: 59-61).

Ürdün, coğrafi konumu itibarıyla kendisinden güçlü devletlerle çevrelenmiş olması nedeniyle askerî açıdan oldukça incinebilir bir yapıya sahiptir. 1967 ve 1973'teki Arap-İsrail savaşları sırasında bazı bölge devletlerinin sahip olduğu askerî kapasitelere bakarak, Ürdün'ün askerî incinebilirliğini somut bir şekilde ortaya koymak mümkündür (bkz. **Tablo-2**). Her ne kadar bu sayılar tek başına bir ülkenin toplam askerî gücünü yansıtmassa da, bu karşılaştırma Ürdün'ün askerî kapasite açısından diğer bölge ülkelerine oranla zayıflığını göstermesi açısından önemlidir.

Tablo 2: 1967 ve 1973 Savaşlarında Bazı Bölge Ülkelerinin Askerî Kapasiteleri (Brecher ve Geist, 1980: 415-416; El-Edros, 1980: 349-350, 497):

Yıl	Ürdün	İsrail	Mısır	Suriye
Asker Sayısı (1967)	55.000	300.000	200.000	70.000
Asker Sayısı (1973)	75.000	375.000	330.000	135.000
Savaş Uçağı Sayısı (1973)	21	197	385	76
Savaş Uçağı Sayısı (1973)	50	406	450	310
Tank Sayısı (1967)	200	1.050	1.385	550
Tank Sayısı (1973)	500	1.700	2.200	1.500

İsrail'le en uzun sınırı paylaşan Arap ülkesi konumunda olan Ürdün, Arap-İsrail savaşlarına giden süreçte diğer Arap devletlerinin karar ve davranışlarını etkileme yetisine sahip olamamış, 1948 ve 1967'de İsrail'e karşı topyekûn savaşa girmek durumunda kalmıştı. 1948'de Batı Şeria'nın ele geçirilmesi sonucunda sınırlarını genişletip, nüfusunu artırırken, 1967'de bunun tam tersini yaşadı. Batı Şeria nüfusunun Doğu Şeria'dan daha kalabalık olduğu hesaba katılırsa, bu sınır değişikliklerinin Ürdün gibi küçük bir devlette ne denli ciddi siyasal, ekonomik ve toplumsal değişime yol açtığı rahatlıkla anlaşılabilir. Gene bu çerçevede, özellikle 1970'lere kadar İsrail gibi kuvvetli bir bölgesel güçle sınır çatışmaları yaşamış ve 1994'te barış antlaşması imzalanana kadar silahlı kuvvetlerini teorik olarak teyakkuz halinde tutmak zorunda kalmıştı.

Şurası da vurgulanmalıdır ki, İsrail de nüfus açısından Ürdün gibi küçük olmasına karşın, teknolojik üstünlüğü ve savaş esnasında toplumun önemli bir kısmını mobilize etme yeteneğiyle bu eksikliğini giderebilmiştir. Ürdün de iyi organize olmuş bir silahlı kuvvetlere sahip olmasına rağmen, teknolojik üstünlük ve toplumu mobilize etme yeteneği açısından İsrail'in çok gerisinde olduğundan, askerî incinebilirliğini giderememiştir. Ayrıca, Ürdün'ün ciddi bir askerî endüstrisi de yoktur ve dolayısıyla askerî teçhizat açısından büyük ölçüde dışa bağımlıdır.

Ürdün'ün İsrail dışındaki komşularını Arap dünyasındaki üç merkezi güç (Suriye, Irak ve Suudi Arabistan) oluşturur. Kendisinden hem askerî hem de ekonomik açıdan daha güçlü olan söz konusu bölgesel güçler, özellikle siyasal istikrarsızlık dönemlerinde Ürdün içerisinde olup bitenlerle yakından ilgilenmişlerdir. Bu ülkeler sınıra asker yığarak (ör. 1957 Zerka Olayları sırasında Irak, 1980'de Suriye), Ürdün içindeki askerî varlıklarını kullanarak (ör. 1957 Zerka Olayları sırasında Suriye ve Suudi Arabistan, 1970-1971 İç Savaşı'nda Irak) ve hatta zaman zaman Ürdün sınırları içerisinde asker göndererek (ör. 1970-1971 İç Savaşı'nda Suriye) ülkedeki siyasal gelişmeleri yönlendirmeye çabaladılar. Ayrıca, bu ülkelerde yaşanan iç karışıklıklar da askerî anlamda Ürdün üzerinde etkide bulundu. Irak'ta 2003'ten beri ve Suriye'de 2011'den beri devam eden iç çatışmalarda yer alan silahlı İslamcı grupların sınır ötesi faaliyetleri Ürdün'ün hem sınır güvenliğini hem de iç güvenliğini ciddi bir şekilde tehlikeye atmaktadır (Oddone, 2014; Schenker, 2014).

3.2. Dirençlilik

Küçük devletler üzerine yapılan araştırmalar ağırlıklı olarak incinebilirlikler üzerine odaklansa da, bu durum, küçük devletlerin uluslararası ortamda hiçbir avantaj ve fırsata sahip olmadıkları anlamına gelmemelidir. Tüm incinebilirliklerine rağmen, küçük devletler, bugün hâlâ devletler topluluğunun bir parçası olarak hayatlarını sürdürmektedirler. Küçük devlet yazını bu durumu genelde dirençlilik (*resilience*) kavramıyla açıklar.

Küçük devletlerin dirençliliklerinde, mevcut uluslararası sistemin yapısının ve özellikle değişip gelişen uluslararası normların büyük bir payı olsa da, özel olarak küçük olmanın getirdiği bazı avantaj ve fırsatlardan bahsetmek mümkündür. Küçük devletlerin diplomasi aygıtını etkili bir şekilde kullanarak, uluslararası politikada çeşitli avantajlar elde etmeleri ve fırsatlar yaratmaları mümkündür. Küçük devletler, bu kapsamda, bölgesel ve büyük güçler arasında kendilerine manevra alanı yaratabilir, belli konularda uzmanlaşıp bu konularda uluslararası gündemi belirleyebilir ve tabii uluslararası etik değerlerin öncülüğünü yapabilirler (Barston, 1971: 46; Browning, 2006: 681-682;

Espindola, 1987: 70-71; Fox, 1959: 2, 188; Handel, 1990: 257-259; Linton, 1987: 218-219; Papadakis ve Starr, 1987: 425-426; Rothstein, 1968: 19-21). Ürdün'ün de bu araçları kullanarak dirençliliğini artırdığı pek çok örnek üzerinden tespit edilebilir.

İlk olarak, Ürdün, 1967 yenilgisi sonrasında İsrail'le ilişkilerinde ve Filistin sorununun çözümü konusunda diplomatik müzakerelere öncelik veren bir politika izlemiş, İsrail'e karşı yeni bir savaşa girmekten kaçınmıştı. Ama Ürdün zaten 1963'ten beri İsrail'le gizli görüşmeler yapıyor ve bu devletle geliştirdiği gizli bağları, kendine tehdit oluşturan cumhuriyetçi Arap devletlerine karşı bir emniyet subabı olarak görüyordu. 1967'den sonra iki ülke arasındaki gizli görüşmelerin sıklığı arttı ve 1994'teki resmî barış antlaşmasına kadar toplam 54 gizli görüşme gerçekleşti (Shlaim, 2008: 671-672). Gene bu süreçte Kral Hüseyin, Ürdün'ü Ortadoğu'da barışı ve ılımlılığı simgeleyen ülke olarak göstermeye çalıştı. Nitekim, 1 Nisan 1976'da ABD'nin Chicago kentinde yaptığı bir konuşmada, şu sözleri sarf etti: “Ürdün, her barış girişimini içtenlikle destekledi ve barışın eninde sonunda kazanacağına güvendiğinden, akliselim ve ılımlılıkla onu desteklemeye devam edecektir” (King Hussein I, 2001b). Ürdün, 1994'te İsrail'le barış yaptıktan sonra da İsrail-Filistin müzakerelerinin en önemli destekçilerinden biri oldu, bu çerçevede barış ve ılımlılık kavramlarını önplana çıkararak, Batılı ülkelerin gözündeki değerini arttırmaya çalıştı. Bu kavramların Ürdün dış politikasındaki önemi, Kral II. Abdullah döneminde de devam etmektedir. Nitekim, gerek II. Abdullah, gerekse onun döneminde başbakanlık ve dışişleri bakanlığı yapmış olan Mervan Muasher, yayınlanan anılarının başlıklarında “barış” ve “ılımlılık” kavramlarını kullandılar (Abdullah II, 2011; Muasher, 2008).

İkinci olarak, Ürdün, bölge devletleri arasında değişen güç dengelerine oynayarak farklı devletlerle bağlaşma yapmış ve gene Arap devletleri arasında arabuluculuk girişimlerinde bulunarak bölgedeki imajını geliştirmeye çalışmıştı. 20. yüzyılın ikinci yarısında Arap devletleri arasındaki bağlaşma ve ittifakların sık değişen yapısı, bölgedeki küçük devletler için zaten belli ölçüde bir diplomatik manevra alanı sağlıyordu. Ürdün de bunu kendi yararına kullanmak için elinden geleni yaptı. Örneğin 1970'te Irak ve Suriye arasındaki gerginlik, Irak'ın iç savaş sırasında Ürdün ordusuna karşı çatışan Filistinli gerillalara destek olmasını engelleyerek, Ürdün'ün elini güçlendirdi (Dann, 1992: 26). Aynı iç savaşta, İsrail de Ürdün ve Suriye sınırına yığılmak yapıp, Ürdün üzerinde keşif uçuları gerçekleştirerek Suriye ve Irak kuvvetlerine gözdağı verdi (Pedatzur, 2008: 308, 311-312). Daha sonra, 1980-1988 İran-İrak Savaşı sırasında Ürdün açıkça Irak'ın yanında yer aldı ve bir bölgesel güçle kurulan bu ilişkiden muazzam ölçüde ekonomik, askerî ve siyasal fayda sağladı. İlişkiler o kadar iyiydi ki, 1979'da İsrail'le ayrı bir barış anlaşması imzalayarak Arap dünyasından dışlanan Mısır'ın 1987'de Irak'la ilişkilerinin

yeniden kurulması da Ürdün'ün arabuluculuğu sayesinde oldu (Brand, 1994: 220-221). 1990-1991 Körfez Savaşı sonrasında Ürdün dış politikasında Irak'tan boşalan yer, İsrail ve Körfez ülkelerince dolduruldu. Nitekim, son olarak Arap Baharı protestoları sırasında bir yandan da ekonomik krizle boğuşan Ürdün'e en büyük ekonomik yardım Körfez monarşilerinden geldi, ayrıca İsrail de bölgede yükselişe geçen radikal İslamcı hareketlerin olası saldırılarına karşı Ürdün'ün korumasına yardım edeceğini belirtti (Al Arabiya, 2013; Haaretz, 2014).

Üçüncü olarak, Ürdün, başta ABD olmak üzere Batılı devletlerden aldığı mali ve askerî yardımların devamını sağlayabilmek için bu devletler nezdinde (sık ziyaretlerle) etkin bir diplomasi yürütmeye özen gösterdi.⁶ Bu sayede Ürdün, 1951'den bu yana ABD'den toplam 13,83 milyar ABD Doları değerinde yardım aldı (Sharp, 2014: 13). Ürdünlü liderler genelde ülkelerinin küçüklüğünü, kırılganlığını ve incinebilirliğini vurgulayarak elde ettikleri dış yardımı artırmaya çalıştılar. Bunun son örneği, Kral II. Abdullah'ın 2011'den beri Suriye'deki iç karışıklıklardan kaçarak Ürdün'e gelen Suriyeli mülteci sayısının toplam ülke nüfusunun % 10'una denk düştüğünü ve bunun ülke kaynaklarını oldukça zorladığını vurgulayarak uluslararası topluma yardım çağrısı yapmasıdır (Abdullah II, 2013: 42).

Sonuç

Ana akım uluslararası ilişkiler kuramları tarafından sıklıkla göz ardı edilip önemsiz bulunmalarına rağmen, uluslararası sistemdeki devletlerin çoğunluğu küçük devlet kategorisindedirler. Dolayısıyla, bugünkü devletler topluluğunun çoğunluğunu oluşturan küçük devletlerin deneyimlerine odaklanmak, uluslararası ilişkiler kuramlarının ampirik tabanını güçlendirmek açısından şüphesiz büyük öneme sahiptir. Bu açıdan küçük devletler ve onların dış politika davranışları ile güvenlik sorunsalları üzerine yapılan çalışmalar, uluslararası ilişkiler alanındaki kuramsal gelişmenin ayrılmaz bir parçası kabul edilmelidir.

Küçük devlet kavramına bölgesel bir perspektiften bakmanın pek çok avantajı vardır. Bölgesel küçük devlet kavramı, hem küçüklüğün göreceli doğasını vurgulamak, hem de küçük devletler için genelde daha acil bir gündem teşkil eden bölgesel meselelere dikkat çekmek açısından epey kullanışlıdır. Böylece, her şeyden önce, küçük devletlerin komşu devletlerle ve bölgesel

⁶Hatta 1967 ve 1973 sonrasında, Yahudi lobisinin itirazları nedeniyle ABD'den aldığı yardımın azaldığı dönemlerde, Sovyetler Birliği kuzu bile kullandı (Robins, 2004: 152; Shlaim, 2008: 279).

güçlerle ilişkilerine yakından odaklanmaya elverişli bir kavramsal çerçeve sağlanmış olur. Bunun dışında, bölgesel küçük devlet kavramı, küçüklüğün tespitinde niceliksel, niteliksel ve algısal unsurların hepsini bünyesinde barındırarak, bütüncül bir analizin önünü açar. Bu tanım sadece Ortadoğu bölgesi ve Ürdün özelinde değil, bölgesel dinamiklerin güçlü olduğu tüm yerlerde uygulanabilir bir şablon sunar.

Bir küçük devlet olarak Ürdün'ün Ortadoğu bölgesel sistemi içerisindeki konumu ve deneyimi, küçük devlet olmanın yarattığı gerek olumlu, gerekse olumsuz sonuçların somut olarak tespit edilebilmesi açısından çok iyi bir örnek oluşturur. Özellikle altı çizilmesi gereken nokta, küçük devletlerin Ortadoğu gibi bölgesel dinamiklerin devletler üzerindeki baskısının muazzam olduğu coğrafyalarda dahi tüm bu baskı unsurlarına karşı hukuki bağımsızlığını ve siyasal rejimini koruma yeteneğine sahip olabilmeleridir. Ürdün, bölgesel ve uluslararası çapta güç dengelerini gözeten etkin bir diplomasi izleyip, bölgede barış ve ılımlılışmanın öncülüğünü yapan bir rol tanımlamasıyla, küçük devlet olmanın getirdiği askerî, siyasal ve ekonomik incinebilirlikleri dengelemede büyük ölçüde başarılı oldu. Bu durum, küçük devlet olmanın mutlak anlamda olumsuz bir nitelik olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Kaynakça

- Abdullah II, King of Jordan (2001), "Remarks by His Majesty King Abdullah II at the State Banquet Hosted by Her Majesty Queen Elizabeth and His Royal Highness Prince Philip", http://kingabdullah.jo/index.php/en_US/speeches/view/id/121.html (03.10.2014).
- Abdullah II, King of Jordan (2002), "Remarks by His Majesty King Abdullah II at the State Banquet Hosted by His Excellency the President of the Swiss Federation Kaspar Villiger", http://kingabdullah.jo/index.php/en_US/speeches/view/id/108.html (03.10.2014).
- Abdullah II, King of Jordan (2011), *Our Last Best Chance: The Pursuit of Peace in a Time of Peril* (Waterville, Me.: Thorndike Press).
- Abdullah II, King of Jordan (2013), "In His Own Words: Jordan's Security BackboneThe Thoughts of His Majesty King", *World Policy Journal*, 30 (31): 39-42.
- Abu Jaber, Kamel S. ve Ian J. Bickerton (2012), "Jordan", *Encyclopædia Britannica Online Academic Edition*, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/306128/Jordan> (08.09.2012).
- Açar, Dilaver Arkan (2008), *Small State Playing the Assymetric Game: Continuity and Change in Albanian Foreign Policy*, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Ankara: ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

- Al Arabiya (2013), "Jordan taps \$5 billion Gulf fund to ease economic woes", <http://english.alarabiya.net/articles/2013/02/27/268715.html> (17.10.2014).
- Ayoob, Mohammed (1993), "Unravelling the Concept: 'National Security' in the Third World", Korany, Bahgat, Paul Noble ve Rex Brynen (Der.), *The Many Faces of National Security in the Arab World* (New York: St. Martin's Press): 31-55.
- Baehr, Peter R. (1975), "Review: Small States: A Tool for Analysis", *World Politics*, 27 (3): 456-466.
- Baldwin, David A. (1980), "Interdependence and Power: A Conceptual Analysis", *International Organization*, 34 (4): 471-506.
- Barston, Ronald P. (1971), "The External Relations of Small States", Schou, August Ed ve Arne Olav Ed Brundtland (Der.), *Small States in International Relations* (New York: Almqvist and Wiksell): 39-56.
- Binder, Leonard (1958), "The Middle East as a Subordinate System", *World Politics*, 10 (3): 408-429.
- Bjøl, Erling (1971), "The Small State in International Politics", Schou, August Ed ve Arne Olav Ed Brundtland (Der.), *Small States in International Relations* (New York: Almqvist and Wiksell): 29-37.
- Bolle, Mary Jane, Alfred B. Prados ve Jeremy M. Sharp (2006), *Qualifying Industrial Zones in Jordan and Egypt* (CRS Reports No. RS22002) (Washington D.C.: Congressional Research Service, Library of Congress).
- Brand, Laurie A. (1994), *Jordan's Inter-Arab Relations: The Political Economy of Alliance Making* (New York: Columbia University Press).
- Brecher, Michael ve Benjamin Geist (1980), *Decisions in Crisis: Israel, 1967 and 1973* (Berkeley ; London: University of California Press).
- Browning, Christopher S. (2006), "Small, Smart and Salient? Rethinking Identity in the Small States Literature", *Cambridge Review of International Affairs*, 19 (4): 669-684.
- Buzan, Barry (1983), *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations* (Chapel Hill: University of North Carolina Press).
- Buzan, Barry (1991), *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era* (New York: Harvester Wheatsheaf).
- Buzan, Barry (1992), "Third World Regional Security in Structural and Historical Perspective", Job, Brian (Der.), *The Insecurity Dilemma: National Security of Third World States* (Boulder: L. Rienner Publishers): 167-189.
- Buzan, Barry ve Ole Wæver (2003), *Regions and Powers: The Structure of International Security* (Cambridge ; New York: Cambridge University Press).
- Central Bank of Jordan (2012), "Yearly Statistical Series (1964-2010)", http://www.cbj.gov.jo/pages.php?menu_id=136&local_type=0&local_id=0&local_details=0&local_details1=0&localsite_branchname=CBJ (19.06.2012).
- Clarke, Colin G. ve Anthony Payne (1987), *Politics, Security and Development in Small States* (London: Allen & Unwin).
- Commonwealth Consultative Group on the Special Needs of Small States (1986), *Vulnerability: Small States in the Global Society: Report of a Commonwealth Consultative Group* (London: Commonwealth Secretariat).
- Cooper, Andrew Fenton ve Timothy M. Shaw (Der.) (2009), *The Diplomacies of Small States: Between Vulnerability and Resilience* (Basingstoke England, New York: Palgrave Macmillan).

- Crowards, T. (2002), "Defining the Category of 'Small' States", *Journal of International Development*, 14 (2): 143-179.
- Çetin, Yılmaz (2008), *Küçük Devlet Teorisi ve Avrupa Birliği Üyesi Küçük Devletler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Daily Sabah (2014), "Jordan eyes domestic energy production: Minister", <http://www.dailysabah.com/energy/2014/09/08/jordan-eyes-domestic-energy-production-minister> (19.02.2015).
- Dann, Uriel (1992), *King Hussein's Strategy of Survival* (Washington D.C.: The Washington Institute for Near East Policy).
- Deeb, Marius (2010), "Arap Republic of Egypt", Long, David E. , Bernard Reich ve Mark Gasiorowski (Der.), *The Government and Politics of the Middle East and North Africa* (Boulder: Westview Press): 397-421.
- El-Edros, Syed Ali (1980), *The Hashemite Arab Army: An Appreciation and Analysis of Military Operations* (Amman: The Publishing Committee).
- El Harahiş, Muhammed Muhammed el Eyd (2000), *Vakı ve Afak Suk el Amel el Ürdüni: Dirasat Kıyasıye* (Ürdün İşgücü Piyasasının Durumu ve Beklentiler: Ekonometrik bir Çalışma), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Mafrak, Ürdün: El Beyt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi).
- Espindola, Roberto (1987), "Security Dilemmas", Clarke, Colin G. ve Anthony Payne (Der.), *Politics, Security and Development in Small States* (London: Allen & Unwin): 63-79.
- Fox, Annette Baker (1959), *The Power of Small States : Diplomacy in World War II* (Chicago, Ill., U.S.A.: University of Chicago Press).
- Gause, F. Gregory, III (1999), "Systemic Approaches to Middle East International Relations", *International Studies Review*, 1 (1): 11-31.
- Goetschel, Laurent (1998a), "The Foreign and Security Policy Interests of Small States in Today's Europe", Goetschel, Laurent (Der.), *Small States Inside and Outside the European Union : Interests and Policies* (Boston, Mass. ; London: Kluwer Academic): 13-31.
- Goetschel, Laurent (1998b), *Small States Inside and Outside the European Union : Interests and Policies* (Boston, Mass. ; London: Kluwer Academic).
- Goldberg, Jeffrey (2013), "The Modern King in the Arab Spring", <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2013/04/monarch-in-the-middle/309270/> (18.03.2013).
- Haaretz (2014), "Israel ready to help Jordan fend off Iraq insurgents, minister says", <http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/1.603121> (19.02.2015).
- Handel, Michael I. (1990), *Weak States in the International System* (London, England, Portland, Or.: F. Cass).
- Hey, Jeanne A. K. (2003a), "Introducing Small State Foreign Policy", Hey, Jeanne A. K. (Der.), *Small States in World Politics : Explaining Foreign Policy Behavior* (Boulder: Lynne Rienner Publishers): 1-11.
- Hey, Jeanne A. K. (Der.) (2003b), *Small States in World Politics : Explaining Foreign Policy Behavior* (Boulder: Lynne Rienner Publishers).
- Keesing's Contemporary Archives* (Bristol: Keesing's Publication Limited) (1957-1958).
- Keohane, Robert O. (2006), "Lilliputians' Dilemmas: Small States in International Politics", Ingebritsen, Christine, Iver B. Neumann, Sieglinde Gstöhl ve Jessica Beyer (Der.), *Small*

- States in International Relations* (Seattle; Reykjavik: University of Washington Press; University of Iceland Press): 55-76.
- King Hussein I (1962), *Uneasy Lies the Head: An Autobiography* (London: Heinemann).
- King Hussein I (2001a), "Views on Selected Subjects: Jordan and the Palestinian Cause", http://www.kinghussein.gov.jo/views_palestine1.html (03.11.2012).
- King Hussein I (2001b), "Views on Selected Subjects: The Quest for Peace", http://www.kinghussein.gov.jo/views_peace5.html (03.11.2012).
- Knowles, Warwick (2005), *Jordan Since 1989: A Study in Political Economy* (London: I. B. Tauris).
- Korany, Bahgat, Paul Noble ve Rex Brynen (1993), "Conclusion: The Changing Regional Security Environment", Korany, Bahgat, Paul Noble ve Rex Brynen (Der.), *The Many Faces of National Security in the Arab World* (New York: St. Martin's Press): 275-302.
- Library of Congress, Federal Research Division (2006), "Country Profile: Jordan", <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Jordan.pdf> (23.02.2012).
- Linton, Neville (1987), "A Policy Perspective", Clarke, Colin G. ve Anthony Payne (Der.), *Politics, Security and Development in Small States* (London: Allen & Unwin): 214-224.
- Liou, F. M. ve C. G. Ding (2002), "Subgrouping Small States Based on Socioeconomic Characteristics", *World Development*, 30 (7): 1289-1306.
- Maass, Matthias (2003), *Small But Plentiful: The Proliferation of Small States in the International System of States, 1648-2002*, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Medford, MA: Tufts University).
- Mason, Robert Scott (1989), "The Economy", *Jordan: A Country Study*, Chapin Metz, Helen (Ed.): Library of Congress, Federal Research Division, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/jotoc.html> (18.02.2012).
- Mostyn, Trevor ve Albert Hourani (1988), *The Cambridge Encyclopedia of the Middle East and North Africa* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Muasher, Marwan (2008), *The Arab Center: The Promise of Moderation* (New Haven, Conn. ; London: Yale University Press).
- Neumann, Iver B. ve Sieglinde Gstöhl (2006), "Lilliputians in Gulliver's World", Ingebritsen, Christine, Iver B. Neumann, Sieglinde Gstöhl ve Jessica Beyer (Der.), *Small States in International Relations* (Seattle; Reykjavik: University of Washington Press; University of Iceland Press): 3-36.
- Oddone, Elisa (2014), "Jordan boosts military presence on Iraq border", <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/07/jordan-isis-iraq-caliphate-border-jihadist-terror.html> (05.10.2014).
- Olafsson, Bjorn G. (1998), *Small States in the Global System: Analysis and Illustrations from the Case of Iceland* (Aldershot: Ashgate).
- Papadakis, Maria ve Harvey Starr (1987), "Opportunity, Willingness and Small States: The Relationship Between Environment and Foreign Policy", Hermann, Charles F., Charles W. Kegley ve James N. Rosenau (Der.), *New Directions in the Study of Foreign Policy* (Boston ; London: Allen & Unwin): 409-432.
- Payne, Anthony (1987), "Economic Issues", Clarke, Colin G. ve Anthony Payne (Der.), *Politics, Security and Development in Small States* (London: Allen & Unwin): 50-62.
- Pedatzur, Reuven (2008), "The Rescue of King Hussein's Regime", *Civil Wars*, 10 (3): 294-318.

- Rivlin, Paul (2009), *Arab Economies in the Twenty-first Century* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Robins, Philip (2004), *A History of Jordan* (Cambridge, U.K., New York: Cambridge University Press).
- Rothstein, Robert L. (1968), *Alliances and Small Powers* (New York, Columbia University Press).
- Ryan, Curtis R. (2007), "Hashimite Kingdom of Jordan", Long, David E., Bernard Reich ve Mark J. Gasiorowski (Der.), *The Government and Politics of the Middle East and North Africa* (Boulder, Colo.: Westview ; London): 292-314.
- Salame, Ghassan (1987), "'Strong' and 'Weak' States, A Qualified Return to the Muqaddimah", Salame, Ghassan (Der.), *The Foundations of the Arab State* (London: Croom Helm): 205-240.
- Salibi, Kamal (1993), *The Modern History of Jordan* (London: Tauris).
- Schenker, David (2014), "Salafi Jihadists on Rise in Jordan", <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/salafi-jihadists-on-the-rise-in-jordan> (05.05.2014).
- Sharp, Jeremy M. (2014), *Jordan: Background and U.S. Relations* (CRS Reports No. RL33546) (Washington D.C.: Congressional Research Service, Library of Congress).
- Sheffer, Gabriel (1997), "The Security of Small Ethnic States: A Counter Neo-Realist Argument", Inbar, Efraim ve Gabriel Sheffer (Der.), *The National Security of Small States in a Changing World* (London ; Portland, OR.: Frank Cass): 9-40.
- Shlaim, Avi (2008), *Lion of Jordan: The Life of King Hussein in War and Peace* (London: Penguin).
- Stein, Janice Gross (1993), "The Security Dilemma in the Middle East: A Prognosis for the Decade Ahead", Korany, Bahgat, Paul Noble ve Rex Brynen (Der.), *The Many Faces of National Security in the Arab World* (New York: St. Martin's Press): 56-75.
- Thompson, William R. (1981), "Delineating Regional Subsystems: Visit Networks and the Middle Eastern Case", *International Journal of Middle East Studies*, 13 (02): 213-235.
- Tripp, Charles (2001), "Rethinking the State and Global Change. States, Elites and the 'Management of Change'", Hakimian, Hassan ve Ziba Moshaver (Der.), *The State and Global Change: The Political Economy of Transition in the Middle East and North Africa* (Richmond, Surrey: Curzon): 211-231.
- U.S. Census Bureau (2011), "International Data Base", <http://www.census.gov/ipc/www/idb/index.php> (11.10.2011).
- Vellut, Jean-Luc (1967), "Smaller States and the Problem of War and Peace: Some Consequences of the Emergence of Smaller States in Africa", *Journal of Peace Research*, 4 (3): 252-269.
- Vital, David (1967), *The Inequality of States. A Study of the Small Power in International Relations* (Clarendon Press: Oxford).
- Wiberg, Håkan (1987), "The Security of Small Nations: Challenges and Defences", *Journal of Peace Research*, 24 (4): 339-363.
- Yorke, Valerie (1988), *Domestic Politics and Regional Security: Jordan, Syria, and Israel: The End of an Era?* (Aldershot: Gower).